

УДК 37.036

Г.В. ЛОКАРЄВА,

*доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності, завідувач кафедри акторської майстерності та дизайну
Запорізького національного університету*

ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ ЯК ПРОФЕСІЙНОЇ ЯКОСТІ В МАЙБУТНЬОГО ХУДОЖНИКА-ДИЗАЙНЕРА

Зміст статті полягає в постановці проблеми формування художньо-естетичного сприйняття як професійної якості майбутнього художника-дизайнера та обґрунтуванні її актуальності в педагогічному аспекті. Наведено аналіз розробленості цієї проблеми у філософській, педагогічній, психологічній та мистецтвознавчій площинах. Розглянуто теоретичні основи художньо-естетичного сприйняття як психолого-педагогічного феномену, а саме: дефініцію, психологічні інваріанти властивостей сприйняття, механізм формування.

Ключові слова: формування, професійна підготовка, професійна якість, професійна діяльність, художньо-естетичне сприйняття, художник-дизайнер, дизайн-освіта.

Постановка проблеми. Стрімкі динамічні процеси всіх сферах життєдіяльності нашої країни дають все нові номінації як видів діяльності, так і професій, що забезпечує розвиток матеріальних та духовних благ суспільства. До такої номінації можна віднести художника-дизайнера в сучасному розумінні, хоча витoki цієї професії сягають середини XIX ст. Дизайн як галузь професійної діяльності з розвитком дає все нові різновиди (дизайн промислових виробів, дизайн середовища, графічний дизайн, дизайн соціально-культурної сфери тощо). На сьогодні ця професія є актуальною й затребуваною у багатьох сферах життєдіяльності людини. Художник-дизайнер модернізує предметний світ цивілізації завдяки законам краси та знаходженню унікальних естетичних характеристик об'єктів своєї професійної діяльності. Для втілення своїх творчих ідей йому необхідно володіти матрикулом професійних якостей, однією з яких є художньо-естетичне сприйняття, без якого фахівець не зможе внести нове, автентичне вирішення виробничого завдання. Бачення навколишнього світу через художнє та естетичне відкриває можливість бути оригінальним, яскравим, затребуваним фахівцем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означену проблему підготовки фахівців цього напрямку почали досліджувати в науковому освітньому дискурсі на початку 90-х років XX ст. Підготовка художника-дизайнера розглядається у філософській, педагогічній та мистецтвознавчій площині. Методологічні питання висвітлено в наукових працях О. Генісаретського, В. Глазичева, В. Сидоренка, В. Пузанова, І. Рижової. Українською дослідницею І. Рижовою наведено концепцію розвитку дизайнерської творчості як специфічного способу самореалізації особистості та вільного опанування світом, розглянуто теоретико-методологічні засади філософії дизайну (сутність, структура, механізм, спрямованість дизайнерської діяльності) [6].

У педагогічному аспекті багато уваги науковцями приділяється дизайн-освіті та професійно-особистісним характеристикам фахівця (В. Клімов, С. Кожуховська, Є. Ткаченко, Х. Тхагопсова та ін.). Теоретичну основу досліджень цієї проблем становлять наукові праці

Н. Бакланової, І. Зязюна, Н. Кузьміної, О. Рудницької та ін., у яких подано системний підхід до проблеми формування професійної культури майбутнього фахівця. Провідною проблемою дизайн-освіти стає формування професійної культури художника-дизайнера як професійно-особистісної характеристики (Ю. Божка, О. Бойчук, В. Даниленко, Т. Третякова, Т. Матвеева, В. Мироненко та ін.), проектної культури (О. Соболев). Досліджуються різні аспекти питання підготовки художника-дизайнера. Методичному вирішенню практичної підготовки фахівця присвячують свої праці О. Вишневська, І. Герасименко, В. Яблонський та ін.; вивченню зарубіжного досвіду з означеної проблеми – С. Нікуленко, А. Павлів, С. Чебо-ненко. У контексті мистецтвознавства вирішення художніх проблем діяльності дизайнера щодо професійної підготовки майбутнього фахівця відобразили у своїх наукових напрацюваннях Є. Антонович, О. Боднар, О. Бойчук, І. Голод, Г. Гребенюк, В. Даниленко, В. Коно-вала, В. Прусак, М. Селівачов, А. Чебикін, В.О. Яблонський. Однак формування художньо-ес-тетичного сприйняття художника-дизайнера як педагогічна проблема в науковій літерату-рі та дослідженнях розкрито недостатньо.

Мета статті – розглянути теоретичні основи художньо-естетичного сприйняття як пси-холого-педагогічного феномену. Визначити психологічні інваріанти властивостей сприйня-ття та механізми, що впливають на формування художньо-естетичного сприйняття майбу-тнього художника-дизайнера як його професійної якості.

Виклад основного матеріалу. Результат професійної діяльності художника-дизайне-ра залежить перш за все від його компетентності втілення творчої ідеї у свій доробок. Від-повідно до професійних компетенцій, що закладені в освітню програму професійної підго-товки художника-дизайнера, майбутній фахівець повинен знати: локальний колір, колірні співвідношення, колорит, колірну гармонію, інші засоби й закономірності живопису; влас-тивості матеріалів, їх можливості й естетичні якості; теоретичні основи композиції, особли-вості *сприйняття* художньої форми та закономірності їх побудови (ПФ.С.001.ПП.Н.01); *ху-дожні й естетичні* властивості кольору, основні закономірності створення колірного ряду; технічно вміло виконувати етюд (ПФ.С.002.ПП.Н.02). З метою об'єктивного зображення навколишнього світу й на основі попередніх знань про закони та правила побудови зо-бражень, які використовуються в проекційному кресленні, а також зображень, що відпо-відають зоровому *сприйняттю*, дизайнер повинен уміти: будувати проекційне креслення основних геометричних елементів (ПФ.С.005.ЗП.О.05); створювати композиційне графічне рішення на виявленні взаємодії плями та формату (ПФ.С.007.ЗР.О.06); давати аналіз *ес-тетичних* підходів власної проектної діяльності (ПФ.С.007.ЗР.О.07) (ОПП ЗНУ). Однак для творчої діяльності недостатньо вузькоспеціальних знань та вмінь, необхідно мати вільну, «розкуту» уяву, чутливе естетичне ставлення до навколишнього світу, а це означає – сприй-мати всі ознаки краси в об'єктах, що потрапляють у поле зору фахівця. Отже, художньо-ес-тетичне сприйняття є професійною якістю, яка забезпечує творчий підхід до виконання про-фесійних завдань, а формування її в майбутніх художників-дизайнерів є необхідною умо-вою якісної підготовки.

Проблема сприйняття (перцептивний процес) в сучасній психології і фізіології вивче-на досить широко й глибоко, тому наше дослідження знаходить підтвердження й докази щодо власного бачення зазначеної проблеми, яка стосується суто художньо-естетичного сприйняття. Існує широка палітра різноманітних підходів, окремих концепцій, методів до-слідження процесу сприйняття. Сприйняття розглядається як: утворення гештальту (Є. Кар-теген, М. Фрідман), функція аналізатора (Є. Соколов), процес і результат побудови обра-зу (А. Антонов, У. Джеймс), особлива здатність (М. Ясенк), різновид діяльності (А. Запоро-жець, Л. Венгер, В. Зінченко), безпосереднє враження (С. Мішель, С. Семмелос), функція стимулювання (Є. Гібсон), вирішення завдання (Р. Грегори), переробка інформації (Г. Лінд-сей, Д. Норман). У своїй роботі ми спираємося на когнітивно-інформаційний підхід і буде-мо намагатися розглянути та розвинути конкретний аспект цього процесу – художньо-ес-тетичне сприйняття. Таким чином, художньо-естетичне сприйняття розглядаємо як вид ес-тетичної діяльності, що виражена в цілеспрямованому й цілісному сприйнятті естетичного об'єкта (твору мистецтва) як художньо-естетичної цінності.

До поля художньо-естетичного сприйняття потрапляє інформація, що містить у собі естетичні характеристики, які виражені художніми засобами. Цей процес включає два мо-

менти: власне перцепцію (перцептивну дію), спрямовану на цілісний потік інформації, і художньо-естетичне сприйняття, яке спрямоване на прийом інформації кожного типу через призму художності (або художньої форми) та образності, естетичності як специфічної, емоційної сприйнятливості.

Сприйняття твору мистецтва відрізняється від сприйняття будь-якого об'єкта дійсності тим, що спонукає суб'єкта не тільки до перцептивної дії. У процесі сприйняття мистецтва, поряд з власне перцепцією, відбувається прийом специфічної, властивої тільки творам мистецтва, інформації, яка й становить другий момент процесу сприйняття художньо-естетичної інформації твору мистецтва (перший – перцепція, другий – художньо-естетичне сприйняття).

Аксіологічна установка, яка дається викладачем, спрямована на формування оцінної позиції студентів при сприйнятті тих типів інформації, на яких зосереджена увага цією установкою. Оцінна ж позиція встановлюється відповідно до наявної системи уявлень про професійно цінне, значуще або ж особистісно важливе, приємне в розумінні цієї інформації.

Специфічність сприйняття інформації, що виражена художньо-естетичним характером, визначається психологічними інваріантами: предметністю, цілісністю, структурністю, константністю, категоріальністю (перший аспект – перцепція). Тобто в основі цього процесу лежить перцепція і її основні особливості, які детермінують сприйняття як щабель пізнання. Оскільки сприйняття ми розглядаємо в контексті когнітивно-інформаційного підходу, то перцептивний процес є базисним елементом цілісного сприйняття як об'єктів, явищ, процесів навколишньої дійсності, так і їх відображення у творах мистецтва.

Якщо розглядати твір мистецтва як інформаційний засіб, що одночасно і містить, і передає різного роду повідомлення, то його можна використовувати як засіб навчання, і завдяки йому можна вирішувати різного роду навчально-виховні завдання, а саме формування художньо-естетичного сприйняття майбутнього художника-дизайнера. В основі сприйняття твору, безумовно, лежить аперцепція, як одна з означених вище властивостей процесу сприйняття. У зв'язку з цим аперцепція, як чинник цього процесу, визначає і зміст (якісний бік), і обсяг (кількісний бік) сприйняття інформаційних потоків художнього твору.

Ціннісні орієнтири, потреба, соціальний досвід, морально-емоційна сфера (чутливість), які характеризують вибірковість сприймання не тільки виду мистецтва, а й певного об'єкта, на який спрямовано професійну діяльність безпосередньо художника-дизайнера, становлять систему механізмів, що, з одного боку, регулюють процес сприйняття, а з іншого – виступають як соціальна норма, стосовно якої і відбувається особистісна регуляція спрямованості на сприйняття естетичних характеристик через конкретну установку, що пов'язана з вирішенням професійного завдання.

Особливе місце в системі ціннісних орієнтирів (як один з механізмів), посідають естетичні цінності, зміст яких визначається такими різновидами цінностей, як краса (прекрасне), піднесене та їх антиподами – потворним, низьким. Вибірковість сприйняття, спрямована цим класом цінностей, орієнтована на художню й естетичну інформацію. Сприйняття саме цих типів інформації опосередковане естетичними цінностями, вираженими через естетичні відношення. Вони надають цьому процесу специфічного духовно-почуттєвого характеру, тобто сприйняття естетичного й художнього повідомлення стає «безкорисливим». Безумовно, ці типи інформації в процесі сприйняття виконують певні функції, що приносять споживачу користь, але сутність надбання полягає не тільки в матеріальному, а й в духовному збагаченні, естетичній насолоді від краси, яку отримує в процесі художньої перцепції одержувач. Цей механізм приводить до формування потреби в сприйнятті прекрасного в навколишній дійсності та мистецтві.

Потреба стосовно процесу сприйняття художньо-естетичної інформації твору мистецтва має подвійну спрямованість. По-перше, на цей процес впливає система соціально й історично обумовлених особистісних потреб. Матеріальні потреби визначають процес сприйняття мистецтва з точки зору утилітарних позицій і прагматичної інформації, яка сприймається реципієнтом на рівні матеріальної цінності або як забезпечення (прикраса) життєвої основи. Духовні – є стимуляторами активного сприйняття всієї системи художньо-естетичної інформації твору й окремих її типів, що задовольняють ту або іншу духовну потребу через сприйняття безпосередньо пізнавальної, художньої, індивідуально-авторської, морально-етичної інформації.

Естетична потреба, як різновид духовної потреби, реалізується через споживання художньої й естетичної інформації твору. Естетична потреба – це те внутрішнє спонукання, що не тільки орієнтує особистість на сприйняття прекрасного, але й через цей художньо-перцептивний процес надає можливість отримувати задоволення, насолоду, радість, захват від прекрасного. Усе це надає процесу сприйняття вказаних вище типів інформації гедоністичного характеру. Безумовно, рівень естетичної потреби в кожній людині різний. В одного реципієнта естетична потреба перебуває на рівні сприйняття подієвого боку твору, тому й сприймання художньо-естетичної інформації обмежується сюжетом, конфліктом, фаволою (залежно від специфіки виду мистецтва). В іншого – вона виходить на рівень ідейно-художнього змісту, і тоді сприйняття спрямовується на задум автора й способи його втілення, засоби художньої виразності.

Як і естетична ціннісна орієнтація, естетична потреба визначає безкорисливий характер процесу сприйняття. Сприйняття обумовлюється не матеріальною або вітальною фізіологічною користю, а користю іншого змісту, духовного, – отримання «максимальної радості». Тут відбуваються взаємообумовлені процеси. Естетична потреба, потреба в прекрасному й піднесеному, спрямовує сприйняття на сприймання інформації, що несе ці властивості. У той же час художньо-естетичне сприйняття, якщо воно розвинуте на високому творчому рівні, формує потребу в перетворенні навколишнього світу «за законами краси», потребу у внесенні естетично прекрасного в інші види діяльності і, тим самим, потребу наповнити процес і результати діяльності естетичною інформацією. А це говорить про те, що сприйняттям художньо-естетичної інформаційної системи творів мистецтва можна цілеспрямовано керувати, використовувати в навчально-виховному процесі, вирішуючи певні педагогічні завдання.

Потреби налаштовують на сприйняття певного характеру експектації (соціальні очікування), які являють собою соціальні норми й тим самим регулюють перцептивний процес. Кожний твір мистецтва детермінований вимогами, нормами виконання, властивими тому виду й напрямку мистецтва, до класу якого він належить. У цьому випадку діє приписуюча експектація, яка визначає належний характер виконання [3]. Це стосується як змісту, так і форми й засобів художньої виразності. І якщо художник порушує властиві певному виду мистецтва норми, відбувається перекинування художньої інформації, що позначається на характері сприйняття, а отже, на враженні, емоційному задоволенні очікування та відповідної потреби. Крім того, експектація може бути передбачуваною, бо визначає ймовірний характер виконання твору щодо виду і напрямку мистецтва.

Попередньою умовою, вихідним моментом процесу сприйняття людиною навколишньої дійсності в цілому і творів мистецтва зокрема є також соціальний досвід, зміст якого включає як суспільно накопичені знання й уміння, привласнені індивідом, так і його особисті напрацювання. Ступінь оволодіння суспільним досвідом у конкретній галузі життєдіяльності людини і його особистісні внески (пошуки, спроби, помилки, отримані результати) у сукупності впливають на характер і спрямованість сприйняття. Досвід – це почуттєво-емпіричне пізнання світу, тому в її основі лежить практика. Процес сприйняття твору мистецтва, як художньо-естетичної інформаційної системи, що, у свою чергу, базується на соціальному досвіді, який являє собою слухову й зорову практику, практику мовної комунікації й практику відчуття (відчування).

Слухова і зорова практика дають можливість для формування й розвитку емоційно-почуттєвого осягнення людської дійсності. Мистецтво є найбільш унікальним засобом відображення, збереження, передавання цього феномену та є ефективним засобом у формуванні художньо-естетичного сприйняття майбутнього художника-дизайнера.

Висновки. Розглянуті вище психологічні інваріанти перцептивного процесу та нормативно-регулятивні механізми, а саме – ціннісні орієнтири, потреби, соціальний досвід, забезпечують сприйняття твору мистецтва як інформаційної системи, а виходячи з цього – розвиток умінь сприймати естетичні та художні ознаки об'єктів діяльності в майбутнього художника-дизайнера. Використання інформаційної системи твору як дидактичного засобу дає майбутньому фахівцю можливості поглибленого осягнення тих або інших соціальних, естетичних та психологічних характеристик життєдіяльності: пізнавальна інформація твору, подібно до науки, відтворює навколишній світ; морально-етична, естетична – беруть

участь у створенні цінностей, їх переоцінці; психологічна, індивідуально-авторська – забезпечують спілкування на різних рівнях (також на рівні професійного спілкування); морально-естетична, емоційна, художня – здійснюють виховально-розвиваючий та професійний вплив на особистість; прагматична – прикрашає життя людини, заповнює дозвілля, приносить радість, задоволення, насолоду. Усі розглянуті механізми забезпечують процес художньо-естетичного сприйняття. Висвітлена в статті проблема свідчить про певні різнобічні потенційні можливості інформаційної системи творів мистецтва і, відповідно, про застосування їх як дидактичного засобу у формуванні художньо-естетичного сприйняття не тільки художників-дизайнерів, але й інших спеціалістів, професія яких пов'язана з художніми та естетичними видами діяльності, що є, на нашу думку, перспективним у розробці теоретичного та методичного забезпечення професійної підготовки фахівців цих напрямів.

Список використаних джерел

1. Благова Т.Ю. Педагогические условия реализации культурно-сообразной ориентации в процессе образования специалистов-дизайнеров: дис. ... канд. пед. наук / Т.Ю. Благова. – Томск, 2004. – 199 с.
2. Вишневская Е.В. Основы дизайна как средство развития творческих способностей учителя технологии: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук / Е.В. Вишневская. – М., 2000. – 19 с.
3. Локарева Г. Художньо-естетична інформація як педагогічна проблема: монографія / Г. Локарева. – Запоріжжя: ЗДУ, 2001. – 164 с.
4. Матвеева Т.В. Формирование профессиональной культуры дизайнеров средствами композиции в образовательном процессе вуза: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Т.В. Матвеева. – Орел, 2007. – 20 с.
5. Оружа Л.В. Підготовка майбутніх фахівців з дизайну у вищому навчальному закладі: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Л.В. Оружа. – К., 2011. – 180 с.
6. Рижова І.С. Філософія дизайну: теоретико-методологічні засади: монографія / Ірина Станіславівна Рижова. – Запоріжжя ЗНТУ, 2006. – 540 с.
7. Сергеєнкова О.П. Психологічна служба в художньо-професійній підготовці сучасних фахівців / О.П. Сергеєнкова // Проф.-худож. освіта України: зб. наук. пр. / редкол.: І.А. Зязюн (голова) [та ін.]. – Київ; Черкаси: Черкаський ЦНТЕІ, 2002. – С. 131–137.
8. Соболев О.В. Інтеграція дизайну і маркетингу в сучасній проектній культурі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтвознавства: 05.01.03 / О.В. Соболев. – Х., 2004. – 20 с.
9. Третьякова Т. А. Формирование профессиональной культуры будущих инженеров ландшафтного дизайна: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук: 13.00.08 / Т.А. Третьякова. – Саратов, 2008. – 21 с.
10. Яблонский В.В. Преподавание предметов «Рисунок» и «Основы композиции»: метод. пос., изд.2-е, перераб. и доп. / В.В. Яблонский. – М.: Высш. шк., 1993. – 127 с.

References

1. Blapova, T.Yu. (2004). *Pedahohicheskie usloviia realizatsii kulturno-soobraznoi orientatsii v protsesse obrazovaniia spetsialistov-dizainerov. Dis. kand. ped. nauk* [Pedagogical conditions for the implementation of cultural-like orientation in the process of education of designers. Cand. ped. sci. diss.]. Tomsk, 199 p. (In Russian).
2. Vishnevskaya, E.V. (2000). *Osnovy dizaina kak sredstvo razvitiia tvorcheskikh sposobnostei uchitelia tekhnologii. Avtoref. dis. kand. ped. nauk* [Fundamentals of design as a means of developing the teacher's creative abilities of technology. Abstract of cand. ped. sci. diss.]. Moscow, 19 p. (In Russian).
3. Lokareva, H. (2001). *Khudozhno-estetychna informatsiia yak pedahohichna problema* [Artistic and aesthetic information as a pedagogical problem]. Zaporizhzhia, ZDU Publ., 164 p. (In Ukrainian).
4. Matveeva, T.V. (2007). *Formirovanie professionalnoi kultury dizainerov sredstvami kompozitsii v obrazovatel'nom protsesse vuza. Avtoref. dis. kand. ped. nauk* [Formation of profes-

sional culture of designers by means of composition in the educational process of the university. Abstract of cand. ped. sci. diss.]. Orel, 20 p. (In Russian).

5. Oruzha, L.V. (2011). *Pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv z dizainu u vishchomu navchalnomu zakladi. Dis. kand. ped. nauk* [Training of future design specialists in higher education. Cand. ped. sci. diss.]. Kyiv, 180 p. (In Ukrainian).

6. Ryzhova, I.S. (2006). *Filosofiiia dizainu: teoretyko-metodolohichni zasady* [Philosophy of Design: Theoretical and Methodological Foundations]. Zaporizhzhia, ZNTU Publ., 540 p. (In Ukrainian).

7. Serheenkova, O.P. (2002). *Psikholohichna sluzhba v khudozhno-profesiinii pidhotovtsi suchasnykh fakhivtsiv* [Psychological service in the artistic and professional training of modern specialists]. *Profesiino-khudozhnia osvita Ukrainy* [Professional and artistic education of Ukraine]. Kyiv; Cherkasy, TsNTEI Publ., pp. 131-137 (In Ukrainian).

8. Sobolev, O.V. (2004). *Intehratsiia dizainu i marketinhu v suchasni proektnii kulturi. Avtoref. dis. kand. nauk z mystetstvoznavstva* [Integration of design and marketing in contemporary design culture. Abstract of cand. art studies sci. diss.]. Kharkiv, 20 p. (In Ukrainian).

9. Tretiakova, T.A. (2008). *Formirovanie professionalnoi kultury budushchikh inzhenerov landshaftnoho dizaina. Avtoref. dis. kand. ped. nauk* [Formation of professional culture of future landscape design engineers. Abstract of cand. ped. sci. diss.]. Saratov, 21 p. (In Russian).

10. Yablonskii, V.V. (1993). *Prepodavanie predmetov "Risunok" i "Osnovy kompozitsii"*. *Izd. 2-e, pererab. i dop.* [Teaching subjects "Drawing" and "Basics of composition". Moscow, Vysshaia shkola, 127 p. (In Russian).

В статье осуществлена постановка проблемы формирования художественно-эстетического восприятия будущего художника-дизайнера и обоснована ее актуальность в педагогическом аспекте. Представлен анализ разработанности этой проблемы в философской, педагогической, психологической и искусствоведческой плоскостях. Рассмотрены теоретические основы художественно-эстетического восприятия как психолого-педагогического феномена, т.е.: дефиницию, психологические инварианты свойств восприятия, механизм формирования.

Ключевые слова: формирование, профессиональная подготовка, профессиональное качество, профессиональная деятельность, художественно-эстетическое восприятие, художник-дизайнер, дизайн-образование.

The article deals with the problem of forming artistic and esthetic perception as a professional quality of a future artist-designer and the importance of the issue from the pedagogical point of view. The philosophical, pedagogical, psychological, and artistic aspects of the problem are analyzed in the article. Theoretical outlines of artistic and esthetic perception as a psychological and pedagogical phenomenon are described: definition, psychological invariants of perception properties, and formation mechanisms.

Key words: formation, professional training, professional quality, professional activity, artistic and esthetic perception, artist-designer, design-education.

Одержано 7.11.2017.